

A CSEH NACIONALIZMUS ÉS A SZUDÉTANÉMET KÉRDÉS

KÖZÉPEURÓPA NÉPEINEK nacionalizmusát sohasem hathatta át a nyugati nagy nemzetek optimista életérzése. Történetük folytonos küzdelem és félbeszakadás volt. A XIX. század elején ébredező modern nemzeti érzéseiket is örökös gond árnyékolja be. Új élet, új jövő küszöbén álltak ekkor s mégis mindig a tragikus múltra kellett gondolniok. Történetükből nem önbizalmat meríthettek, hanem csupán aggodalmat a bizonytalan jövő felől. A nyugati nemzetek történetéből s nemzeti hivatástudatából optimizmus, új hódítás és fejlődés lehetősége áradt; a középeurópai népek legnagyobb élménye, uralkodó életérzése a gond.

A cseh történetben a XIX. század teljes újrakezdést jelent. A cseh múltból hiányzik a folyamatos történeti fejlődés és tradíció biztonsága; de ehelyett annál több benne a letörés és a félbeszakadás. Akárhogy is új kezdeteket hozott ide a XIX. század eleje, a cseh történet tragédiáit nem feledtették el a fiatal nacionalizmus túlzón magabízó jelenségei. Ahogy általában a középeurópai nemzeti ébredéseknél, úgy a cseh nemzeti ébredésben is két hangulat verseng egymással: az egyik a nagy nemzeti jövő optimizmusa, a másik a múlt tragédiáin okuló s a jövő nehézségeit a múlt sorsszerűségei szerint mérlegelő aggodalom.

A cseh nép új fejlődésében nem csupán saját ereje, de az e fejlődését megtermékenyítő európai hatások is nagy szerephez jutottak. Ez annál könnyebben is történhetett, mert a cseh művelődés hosszú századokon át inkább volt átvevő természetű, mint saját alkotó. A XIX. század elejére már készen állt a szláv népek s főleg a németekhez oly közel eső csehek számára Herder történetfilozófiája: a Rousseau eszményein lelkesült német humanista a szláv népekben lelte meg az igaz, jó, békés ember megvalósulását s őket tette meg egy szebb európai civilizáció hordozóivá, a megöregedett világrész jövőjének reményeivé.¹ Így kapott a cseh nemzeti érzés a német filozófus ábrándjaiból civilizációs hivatástudatot és idealista ötvözetet. Herdert buzgón olvasta az 1820-as, 30-as évek cseh nemzedéke; Herder ma is a művelt, a nemes, az emberi németiség eszménye a csehek előtt, szemben a német uralmi akarat bismarcki s egyéb újabb típusaival.

Hogy így a német szellem adta a cseh nacionalizmusnak a legnagyobb kezdeti erőt, annak oka a cseh történet sajátos fejlődése volt. A kis cseh nép ott feküdt és fekszik a németiség különféle politikai

¹ J. G. Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1785.

alakulásai és szellemi áramai útjában. Szláv alkotás volt állama, de német hatalmi akarat és német mintaképek fejlesztették. A cseh művelődés így nem is lehetett oly egyénien szláv alkotás, mint amilyen a nyugatias, lengyel, vagy a bizánci orosz életforma. Ez a folytonos német hatás az első törés a cseh történeten. Ennek egyénisége így sokban a belső és külső német ráhatások eredménye is. Mégis: a csehszláv néplélek, a cseh föld, a cseh táj ezeket a német hatásokat igyekezett magához idomítani. A csehek ott éltek a középnémet-protestáns s az osztrák katolikus kultúrkörök vonzásában. De ugyanezeken lehetetlen észre nem venni egy erős és egyéniségét átütő cseh művelődési akaratot is. Néha kemény ez, mint kifelé a német hatásokon edződött cseh lélek, másutt meg egészen különösen ősi szláv lágyságú lett. Így ejti meg a cseh zene s a régi cseh művészet — mindkettő mégis teljesen nyugatias, sok idegen befolyás által alakított termék — a figyelőt.

A német hatalmi akaratok útjában a cseh politikai jellem s államfönntartó képesség is különlegesen alakult. Így lett évszázadokkal előbb is, ma is a cseh politika kemény és makaes, néha megalkuvó, de birtokát és szerzeményét nehezei eresztő; így lett a cseh államférfi is önző és konok, de ugyanezeken egyezkedésre, folytonos kompromisszumokra hajlamos. Mert csak ezzel a kettősséggel volt biztosítható a cseh állam léte egy évezreden át. Német hűbéresekké lettek a Premyslida nemzeti uralkodók, német hölgyek voltak feleségeik. Volt cseh király, ki a Minnesängerek lantján próbálta meg német költői tehetségét. Ezalatt már a cseh történet első századaiban német papok és polgárok halmoztak nyugati műveltséget az ősi szláv néprétegek fölé. A Luxemburgok fénykora „Németország szívévé“, az első német egyetem székhelyévé tette Prágát s a cseh földet s még a nagy huszita nemzeti király: Podjebrád György is német fejedelmi rokonságokkal akarta legitimálni uralmát. Német urak és polgárok sokan veszttek el a fehérhegyi csata sodrában, mely ma a cseh népi tragikum szimbóluma; majd a Habsburgok uralmának a cseh barokk-kor fényes főnemessége adott díszet, aztán a fejlődő kispolgárság kész bürokratikus eszközöket.

A cseh-német viszony legfontosabb momentuma az volt, hogy a németség elsősorban belső hatóerő; Csehország nagy német lakosságával gyakran állt ott, hogy rövidesen német tartománnyá válik s egészen elveszti szláv jellegét. A német-keresztény kultúrközösségbe népét bevívó Szent Vencel óta nem lehetett el a cseh politika, művelődés, városi, polgári, nagyúri életforma a németek fejlesztő hatása nélkül. A mai tárgyilagos cseh történetírás úgy is tekint a németségre, mint a cseh fejlődés legnagyobb hajtóerejére. Ma is német a történeti cseh területek lakosságának harmada, három és fél millió; nos, a múltban ez a szimbiózis sokkal erősebb volt, hiszen — vallja a történetíró — „a németek ugyan részben nyelvileg elcsehesedtek, mi meg viszont elnémetesedtünk tulajdonságainkban és képességeinkben.“¹

Így itatták át a németek a cseh életet; így érthető, hogy minden német termék rögtön gyökeret verhetett a cseh talajon. De mikor Herder tanai, melyek a németeknek nem, de a szlávoknak annál jobban kedveztek, meghonosodtak a XIX. század legelején itt, az új cseh

¹ J. Pekaf: Smysl ceskych dejin. Praha, 1929. (A cseh történet értelme.)

nacionalizmus már kikezdte a régi cseh-német szimbiózist. A cseh-országi németek még ápolják ekkor a közös cseh haza kultuszát; német költők írtak a husziták hőstetteiről és racionalista-civilizációs törekvésű folvilágosodott osztrák-cseh főurak támogatták a népies cseh művelődés kezdeteit. De a föléledt cseh lélek már új útra tért. Nem tartotta fontosnak a „közös haza“ fogalmát, sőt kellemetlennek érezte a cseh-német együttélést. Nem ápolgatott magában romantikus „Landespatriotismus“-t, mint a németek. A cseh élet óvatosan levetkőzi most a tradicionális lelki formákat. Herder nyomán a nép lett nemzeti eszméje hajtóereje s csak kisebb részben a haza tudata s a német-cseh közös hazát jelentő történeti múlt. Herdertől megtanulták a többi szlávokkal együtt a csehek is, hogy ők a jövő civilizátorai és romantikus népkultuszuk e jövő záloga: így nőtt e civilizatórius és népi gondolat össze a cseh szívekben.

Ennek az optimista, jövőbelátó nacionalizmusnak a múltra mégis szüksége volt — a jövő érdekében. Most, a XIX. század elején duzzad mai méretűvé a cseh-német probléma: a csehek kizárólag maguknak, a maguk „népének“ foglalták le a közös „hazát“ s kizárni igyekeztek eszmei társbirtokából a németeket, a régi társbirtokost. Ily hangulatban fogalmazta meg a megújulás nagy történetírója és szellemi vezére: Palacky Ferenc híres tételeit a cseh történet „értelméről“, nagyrészt Herder nyomán s az 1830—40-es évek liberális ideáinak hatása alatt: a békés, művelt cseh népet a barbár germán hatalom, Rómával szövetkezve, folyvást letiporta, a cseh múlt, jelen s jövő „értelme“ és föladata a csehek örökös védekezése az elnyomó németek ellen; a cseh nép a humanizmus s a gondolatszabadság mártír nemzete, mely elbukott a német elnyomással szemben...

Herder tanítása népi optimizmust árasztott, Palacky történetírása ehhez hozzáadta a nagy nemzeti gond tragikus életérzéseit. A cseh múlt nagy államférfiai és gondolkozói a cseh-német szimbiózis javára vonták le nagyjából népük helyzetének következményeit Szent Vencel óta a cseh-barokk Bécset is vezető főurakig, e sorból Podjebrád Györgyöt és Comeniust sem véve ki. Viszont a XIX. század fiatalos nacionalizmusa elvetette ezt a tradíciót s a szimbiózis helyére a kizárólagos cseh népi-nemzeti egyeduralom koncepcióját állította, hol a németség már túrt, ellenséges elem.¹

Így nyúlnak vissza történetileg és szellemileg a múlt század elejére a inai cseh-német ellentétek kezdetei. A XIX. század eleje a cseheknél nem csupán az állami élet megújításának vágyát, hanem ennek egyúttal népi állammá való átalakítása iránti törekvéseket is érlelt. Viszont a cseh nép sohasem töltötte be teljesen állama határait. A németség ott élt mindenütt, határokon s az ország szívében egyaránt, ősi, gazdag, művelt életet. Bohemia, Böhmen — ez a fogalom államjogi és történeti értékű volt, de sosem jelentett cseh nemzeti államot. Állam és nép fogalmai cseh földön sem voltak soha azonosak. Nem volt soha a XIX. század elejéig történetileg erősen körülhatárolt „cseh“ államnemzet a szó mai értelmében. A csehek vezették az országot, ők

¹ J. Pfitzner: Die Geschichtsbetrachtung der Tschechen u. Deutschen in den Sudetenländern. — Historische Zeitschrift. 1932, B. 146, II. 1.

voltak a nagyurak, illetve a szegény parasztok s ez utóbbiakból fejlődött a mai cseh polgárság; a németek voltak a polgári, városi elem. A XIX. század elejétől fogva Bohemia, Böhmen régi értéke megfakul s egész 1918-ig a történeti államgondolattal birkózik a kizárólagosságra törő cseh népi nemzetállam eszméje. A cseh nép magára ébredt s államot akart magának teremteni, úgy érezte, hogy a múlttól örökölte a német kérdés fojtogató gondját s ellene csak a szervesen, erősen kiépített nemzeti állam védheti meg.¹

1918 nemzedéke új államot non is a tradicionális alapokon épített. Bohemia, Böhmen tradíciója nemzetekfölötti és katolikus háttérű volt. 1918 nemzedéke ehelyett a XIX. század nacionalista tradícióiba fogózott. Az új állam nem a történeti folytonosság jogán alapult elsősorban, hanem a nép jogán. Midőn nevet karestek neki, a történeti Bohemia helyett Masaryk nevezte el Csehszlovákiának. Így akarták már az állam nevével is kifejezni az új állam népi, természetjogi jogosultságát a külföld előtt. Bohemia, Böhmen birtokosa a németiség is volt; az új állam birtokosa egyedül a cseh és a vele egynek kijelentett szlovák nép — a „csehszlovák nemzet“ mint közjogi fogalom. 1918 nemzedéke a Habsburgok, a múlt bűneicrt a német népet tette felelőssé, mint a cseh népet tipró idegen uralom útsinálóját, eszközét. 1918 nacionalista szabadságmámoreában így nem is foglalkozhattak komolyan a német dolgokkal. Három és fél millió állampolgárnak, mint egységnek, közjogi helyzete rendezetlen maradt; a csehszlovák fölfogás csak a „csehszlovák“ államnépet ismeri, mint nemzeti kollektívumot, a kisebbségek számára csupán individuális, de nem kollektív nemzeti szabadságjogokat biztosít. A csehszlovák nemzetállam újdonságának öröme így szorította félre a történettől öröklött gondokat.

A tömeg ma is örül a függetlenségnek. Ez a mámoros „nemzeti társadalom“ nem érti a cseh jövő felőli aggodalmait nagy gondolkozóinak. Diadalittasan sürgetik a nemzeti állam teljes, kíméletlen kiépítését. A humanista, demokrata jelszavak között egyre többen, egyre komolyabban gondolnak egy szélsőséges nacionalista diktatúrára, mely egy csapásra megoldaná többek közt a kisebbségi kérdést is. A nacionalista szellem behatol az egyetemekre is; 1919-ben az ú. n. Mares-féle törvénnyel megfosztják a német egyetemet attól a jogtól, hogy IV. Károly alapításának nevezhesse magát. „Carolinum“ — ez a szép régi név ma csak a cseh egyetemet jelenti, az 1882-es alapítást; ekkor vált két ágra, cseh és német részre Közép-Európa első főiskolája. Majd tavaly elveszik a német egyetem ősi jelvényeit is s a tüntető, verekedő cseh diáksereg élén ősz botanikus-professzorok vezetik a német rektorátus elleni ostromot..² Hasztalanul emeli föl magányos tiltakozó szavát e nacionalista láz ellen a csehek egyik legnagyobb tudósa, nemzeti életük és hibáik legőszintébb bátor kritikusa: a romantikus, frázisos, tüntető nemzetieskedés ellenkezik az egyetemek tudományos hivatásá-

¹ Az 1848—1918 közti cseh-német belső ellentétekről fölvilágosítanak: A. Fischei: *Das tschechische Volk I—II*. Breslau, 1929, Zd. Tobolka: *Politické dějiny národa ceskoslovenského. 1848—1914*. Praha.

² A Carolinum körüli nacionalista eljárást kritizálja a vezető cseh folyóirat beszámolója: Inglmayer: *Jak jsme obnovovali Karolinum, Pfitomnost*, 1934 dec. 5. (Hogyan újítottuk meg a C.-t.)

val; a nemzeti és nyelvi harc, a tanárok és diákok politizálása lealacsonyítja az egyetemet, melynek pedig egyetlen kötelessége a tudomány, de nem a nacionalizmus szolgálata.¹

Cseh földön is nagy az úr a tisztánlátók s a nacionalista elfogultság között. A fölfokozott nacionalista izzás nem szívesen hall hideg, józan hangokat. Magányosan állt a német kérdésről vallott nézeteivel a vezető cseh folyóirat ankétján² mai legkitűnőbb történetírójuk is: Josef Pékár. Elmondja itt, hogy ő erős nacionalista, mert nacionalizmus nélkül már rég elpusztult volna a cseh nép. De épp a tisztult nemzeti eszme érdekében ellenezni kell az Ausztria által akkor a csehekkel szemben használt módszereknek a németekre való jelenlegi alkalmazását. Ma az a cseh államrezon, hogy megbékítsék a németeket. Pékár úgy látja, hogy a mai cseh élet mindenütt a külszínre helyezi a súlyt: cseh föliratok, cseh hivatalos nyelv, cseh zászlók a német városok tornyain ... Pedig a cseh-német viszonyt nem a föliratok, a hivatalos nyelv, vagy akár II. József ledöntött szobrai határozzák majd meg, hanem a két nemzet társadalmának erkölcsi és anyagi erői; itt aztán bő tere lenne az egészséges nemzeti propagandának. A mai cseh államban fontosabb a káros külsőség, mint az érték és intelligencia. A régi cseh történet értékei igen sok németet forrasztottak lelkileg a cseh ügy mellé; a XIX. század nacionalizmusa megbolygatta ezt a harmóniát. Az államfordulat csak kiclezte a helyzetet s a csehek mindent önhatalmúlag akarnak megoldani. A német törekvések jövőjét a cseh vezetők tapintata, igazságérzete is befolyásolja majd. A csehek most erősek s sajtójuk izgat a németek ellen; a német diákság évi 800.000 Kc-vel rövidül meg a cseh diákság egyetemi jóléti akcióival szemben; senki se hallgat a legjogosabb német panaszokra. Persze, az együttélés érdekében a német sajtónak is mérsékelnie kellene hangját. Csehek és németek ma gyűlölködő idegenek; a cseh intelligencia ma virtust csinál belőle, hogy elfelejtsen németül, pedig — írja Pékár — sokkal jobb cseh hazafi az, aki jól tud németül... Káros aztán itt a németek ellen világnézeti okokból uszító cseh baloldal szerepe is; még károsabb a szovjetbarát hangulat s a Prágát ellepő, hivatalosan istápoltnémet emigránsok hatása. Állami érdek lenne, hogy a szimbiózis érdekében az ilyen jelenségek kiküszöböltessenek.

E nyilatkozat hatása nem maradt el. J. Pékár gyanús a cseh nacionalisták s a velük ma oly sokban egyező baloldal előtt 1918 előtti „dinasztikus“ és „feudális“ velleitásaicrt, Masarykkal szembeni sok ellentétéért, katolicizmusáért, „jobboldali“ politikai szimpátiáicrt. A nacionalista sajtó e nyilatkozata után is megtámadta: tendenciózusan, hazafiatlanul hangoztatja — úgymond — a cseh-német egymásrautaltságot s a kis cseh nép nagy alkotóerejét „szűk, korlátolt történelmi szempontok“ szerint kritizálja, kapitulál a német imperializmus előtt és vak viszont a prágai német egyetemen folyó horogkeresztes izgatásokkal szemben.³

¹ Em. Rádl: Jaké jsou naše university? Prítomnost, 1934 dec. 5. (Milyenek a mi egyetemeink?)

² Ceáti historikové o německé otázce. Prítomnost, 1935 márc. 20. — J. Pekar, K. Krofta, Z. Kalista hozzászólásai (Cseh történészek a német kérdésről).

³ A Národní Politika cikke, 1935 márc. 27.

Lehet: a történetíró itt túl veszélyes talajra jutott s tárgyilagos hangja idegen és ellenszenves elem a politikában. Ugyanezen ankét során már sokkal óvatosabb volt J. Pekar egy tanítványa: Zdenek Kalista, a cseh barokk tehetséges fiatal történetírója, aki már eleve kijelentette, hogy a kérdésekre csak történeszi szempontok szerint felel. Hivatkozik a régi cseh állam csehet és németet összhangba hozó tradícióira és sajnálja, hogy a szép „Landespatriotismus“ kihalt s hogy ma már nincs senki, ki németül is megszólaltatná a közös hazafiúi érzéseket... Nemzeti, népi állam a csehszlovák köztársaság, a történeti jog helyett a természeti jog az alapja s nem folytatása a régi Bohemiának, nem történeti, de aktuális alakulat. Mégis a németeket be kellene vonni az államépítés művébe; mint negatív elem végzetesek lehetnek. A cseh külpolitikának keresnie kellene az utat az új Németország felé, hiszen a cseh-német ügy nem izolált kérdés. Befelé meg föl kellene éleszteni újra a „Landespatriotismus“-t, a közös haza szeretetét; a centripetális erőket tán így paralizálhatná a németiség előtt is értékes történeti cseh gondolat...

De ezek magányos szavak. A mai csehszlovák állam tudatosan elvetette ezt a történeti tradíciót, Szóit Vencel, a Premyslidák, a Habsburgok mellé állt katolikus nagyurak hagyományait. Az új tradíció: a XIX. század népi-nemzeti programja, mely a németiség elleni örök harc és a huszita mozgalom élményeiből táplálkozik. A XIX. század diszharmonikus kor s a nemzetiségi kérdésbe csak zavart, ellentétet hozott; a XIX. század itt nem haladást, hanem visszaesést jelent. A cseh-német probléma is most jelenik meg, mint a régi tradicionális harmóniát, Bohemia egyensúlyát bontogató elem. Ha tehát Palacky tradícióihoz nyúl az új cseh gondolkozás, ezzel már eleve a harc s nem a béke s egyensúly mellé szögezi le magát.

Viszont szellemében amily mértékben elszakadt a mai cseh fölfogás a történeti folytonosságtól, épp ily mértékből törekszik megtalálni a mai Európával, illetve a XIX. századtól ittmaradt Európával a kapcsolatot. Masaryk a XVIII. és XIX. századi racionalista és liberális ideákból formált új nemzetföntartó eszmei erőt. A cseh közvélemény ma szívesen hasonlítgatja össze állama helyzetét Belgiummal, Svájccal, Svédországgal, a finnekkel. Legfőképp Svájc az, mely iránt legjobban érdeklődnek. Így keresnek maguknak a múlt helyett a jelenben analógiákat s európai fontosságukat hangsúlyozó igazolást. De általában tartózkodnak a konkrét analízistól, mert a részletes összehasonlítás és helyzetismeret nem egyszer oly kényelmetlen dolog, így főleg gyakran beszélnek Svájc és Csehszlovákia hasonlóságairól a hivatalos és fontoskodó teoretikusok. De rögtön ott a kész kifogás is: a svájci népek nem testvértelenek, míg a csehszlovákok egyedül állanak; a csehszlovákok többségi s államalkotó nemzet; a köztársaság hivatása nemcsak egy nemzetek fölötti demokrácia megvalósítása, hanem az is, hogy kifejezze és befejezze a nemzeti fölszabadulást¹. És még a hideg és mérsékelt Krofta Kamill, a mai külügyminiszter történetírói pillantását is befátyolozza a mai helyzet: elismeri a németek nagy múltját s értékeit — de ugyanekkor történetírását a mai viszonyok

¹ E. Sobota: Die Schweiz u. die tschechoslowakische Republik. Prag, 1927.

múltbéli igazolása vezeteti s így a cseh múltból eléggé igyekszik kitudni a németeket.¹ Máskor meg úgy vélekedik, hogy „csöndes“ cseh-német együttélésről alig lehet szó — viszont az ellentétek csak fejlesztik a két nemzet belső energiáit és így eléggé jó hatásúak.² Egyik legutóbbi beszédében pedig — bár elismeri a németek jogát rá, hogy „második államnemzet“ legyenek — kifejezetten elutasítja a svájci módszer alkalmazását, hiszen 1918-ban nem cseh-német szövetségi állam, hanem csehszlovák nemzeti állam alakult; a németek viszont legyenek bizalommal a demokrata és humanista állam iránt, mely garantálja jogaikat...³

1918-tól máig a csehek a népi természetjogra hivatkoznak; ugyanily alapon szereztek meg Szlovenszókót: a szlovák nép egy nép velük, — „népünk keleti törzse“ írják a szlovákokról — s a természet igazsága nem engedheti, hogy ez a született, természeti kapcsolat semmivé váljon a magyar történeti jog nyomása miatt... Viszont mikor nagy német területek, hivatkozva a népek önrendelkezési jogára, 1918-ban Ausztriához, esetleg Németországhoz akartak csatlakozni, az államalkotó nemzedék e mozgalmat erőlyesen fegyverrel verte le s a német önrendelkezési igényekkel szembeszögezte az évezredes cseh történet jogait.⁴ Masaryk, aki pedig mindig a természetjoggal érvelt a cseh igények javára, a németekre szintén a cseh történeti jogot alkalmazta nyilatkozataiban: „... a németeklakta terület a mi földünk s a miénk is marad. Államot teremtettünk s meg is fogjuk tartani. Megalkottuk államunkat s ezzel meghatározott németjeink jogi helyzete is, akik mint kolonisták jöttek országunkba“ (1918 dec. 22-i első elnöki üzenete). Majd meg így beszélt nyilvánvaló a különbség a népek önrendelkezési jogában; kis külföldi kisebbségeinktől eltekintve mi csehek és szlovákok teljes nép vagyunk. Viszont németjeink nem teljes nép, csak kolonizáció. A németek hozzánk is elküldték hódítást kereső kolóniáikat.“ (1919 jan. 1.)

A németiség így került hátrányosabb helyzetbe. A század végén Bécs magukra hagyta őket s a csehek erős politikai és társadalmi rohama elől egyre jobban visszaszorultak. Ahogy a csehek, úgy idővel a németek is visszahúzódtak a maguk népiségébe, nem voltak már osztrákok vagy a közös cseh haza polgárai, csak pusztán, egyszerűen németek. Most már ennek az új szudetanémet népiségnek szellemében hangoztatták jogaikat. Történetírójuk: Berthold Bretholz a csehek kolonizációs teóriájával szemben azt a sokat vitatott tételt hangoztatta, hogy a németek az országnak ősi lakói, mint a csehek, a népvándorlás ottmaradt germánjainak leszármazottai.⁵

A cseh és német álláspont így ott ütközik össze, hogy kic az ország s kic a földet biztosító leszármazás és természeti jog. A csehek

¹ K. Krofta: Das Deutschtum in der tschechoslovakischen Geschichte. Prag, 1934.

² A Pfitomnost már említett ankétja során.

³ Krofta beszédéről irt a Lidové Novinyban a német dolgok cseh szakértője: Zd. Smetáček: Druhy státní národ? 1936 máj. 24. (Második államnemzet?)

⁴ P. Molisch: Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in dem Jahre 1918—19. Wien.

⁵ B. Bretholz: Geschichte Böhmens u. Mährens. I—III. Reichenberg. 1921—1924.

magukat tartják az ország természetes birtokosainak s a németeket ebben a népi-nemzeti-állami organizmusban idegen elemnek; a németek meg épp a természeti jogra hivatkozva akartak 1918-ban népi-nemzeti államukhoz csatlakozni — illetve akarják ma kivívni a történeti és cseh földön őslakosi, természeti jogaik nyomán elismeretésüket, másodikként államnemzet¹ gyanánt.

A két ütköző álláspontot nehéz egyeztetni. 1926-ban ez részben sikerült. A német agrárok és keresztényszocialisták hosszú befolyásolások, tárgyalások után aktivista irányba tértek s belépték az erősen agrár irányba induló cseh kormánykoalícióba.

Masaryknak s a cseh államfönntartó rétegnek nagy öröme volt ez a német aktivizmus. Masaryk maga is sok nyilatkozatában hangsúlyozta a németekkel való megegyezés fontosságát, a kölcsönös bizalmat és megértést. E téren a demokratikus államformának nagy jelentőséget tulajdonított. A csehek, hangoztatta, egy új — szláv típusú — demokráciát teremtettek a nyugati demokráciák mellé; a többségi, demokratikus elv érvényesítéséből ki kell zárni minden sovinizmust. Az állam, mint tudatos organizáció, más, mint a természettől adott faj vagy nemzetiség. Ezért a többségi, az államalkotó elemnek oly atmoszférát kell kifejlesztenie, mely megnyeri a kisebbségeket és feledteti, hogy az állami és népi határok sohasem eshettek egybe a történet során. Ez lenne a cseh-német kormánykoalíció hivatása... .

Masaryk e demokrata optimizmusa nem tetszhetett a minden méltányosságot gyöngeségnek ítéelő szélső nacionalistáknak. Az államfordulat után ily vitáktól volt hangos a cseh közélet. A Masaryk gondolatait hirdető vezető publicista, F. Peroutka ekkor heves polémiákat vívott a „csehszlovák nemzeti állam“ eszméjének szélsőséges hiveivel, így védte Masaryk álláspontját: a békekonferencia három és fél millió németnek nem ismerte el önrendelkezési jogát; tehát óvakodni kell egy szélsőséges belső imperializmustól s a németeknek lehetővé kell tenni, hogy otthon érezzék magukat, hisz a csehszlovák köztársaságnak önmaga s Európa előtt az a hivatása, létének igazolása, hogy összebékítse a nemzeti ellentéteket...^a

Masaryk államalkotói optimizmusa, a XVIII. és XIX. század eszményeiben való hit, illetve ezen eszmények gyakorlati politikára való fölhasználása s a mai jogállapot általuk való igazolása folytatódik Benes külügyminiszterben, a mostani elnökben. Nála a humanizmus, demokrácia, népjog mind a gyakorlati politika eszközévé válik. A német kérdésről szóló nyilatkozataiban is a XIX. század eszményeihez folyamodik. Visszatérő motívumai aktív politikus korából való nyilatkozatainak: a monarchia- és fasisztaellenes demokrácia, a polgári jogegyenlőség, a népek közti szolidaritás hangoztatása. Hisz benne, hogy a tradicionális nyugati racionalizmus győz a közép- és kelet-

¹ Erwiderung des Präsidenten der tschechoslov. Republik T. G. Masaryk auf die Kundgebung der Vorsitzenden des Abgeordnetenhauses und Senats, sowie des Stellvertreters des Vorsitzenden der Regierung anlässlich des 10. Jahrestages der Unabhängigkeit am 28. Okt. 1928. Prag, 1928.

² F. Peroutka idevágó tanulmányait 1. „Boje o dnešek“. Praha, 1925 (Harc a máért) című kötetben.

európai politikai ösztönösség fölött. 1789 elvei örök érvényűek; csehek és németek közös emberi programja az értük való harc. Csak a demokrácia szolgálja a népek szolidaritását; az autoritativ formák tagadják ezt; a diktatúrák alap gondolata a harc s a XVIII. és XIX. század nagy elvei iránti ellenszenv, a humanitás elvetése. A cseh és német politika, vélte Benes, találkozhatnék a haladás szolgálatában, a humanításban és demokráciában. Szintézisre kell hozni a nemzeti eszmét s a népek közti szolidaritást... Csehszlovákia erre alkalmas; békeküldetése Belgiumhoz, Hollandiához, Svájcra hasonlatos... Az ily atmoszférában majd kialakul a csehszlovák közös haza szeretete, mely kedves lehet a kisebbségeknek is. A humanitás eszményei vezéreljék a két népet! Cseh és németek találkoznak majd Lessing, Goethe, Schiller, Kant — s főleg Herder, — illetve Hús, Comenius, Palacky: a német és esdi humanizmus eszményeinek szellemében¹

Masaryknál és Beneánél a humanitás hangoztatása a politika igazolása s ebben nyomukban jár a mai cseh élet. A gyakorlatban így lett humanitás, demokrácia, népi jog a bel- és külföldi propaganda dogmatikus frázisa. Ebben a légkörben nagyon magányosan áll a cseh nemzeti élet nagy kritikusa: Emanuel Rádl professzor. Nála a humanitás magas eszmény, önérték s nem a gyakorlati politika machiavellisztikus eszköze. Rádl bátran kritizálja a cseh nacionalizmus hibáit, ellentmondásait s ezért nagyon népszerűtlen a nemzeti körök előtt. Szellemileg legközelebb az angol-szászokhoz áll. Így benne is tovább él a XVIII. és XIX. század sok eszménye s igen sok mai jelenséget ezen az individualizmuson és racionalizmuson át figyel. Jellemző és érdekes tünet, ahogy a cseh gondolatvilág legjedesebb képviselőiben is a XIX. századhoz ragaszkodik s így idegen a mai Európa új áramai között. De a csehek ebből a hátramaradásból dicsőséget formálnak; el vannak szánva a XVIII. és XIX. századi eszmények védelmére s általuk csinálnak maguknak új nemzeti tradíciót.

Rádl a nemzetiséget éppoly egyéni ügynek tartja, mint a vallást, s ezért akarja az államot elválasztani a nemzetiségtől, illetve föléje emelni. A német kérdésről írt nagy könyvében² élesen támadja Palacky liberális nézeteit, melyek a cseh-német ellentétek forrásai. Palacky keresztényellenes volt; Rádl megállapítja, hogy a kereszténység a cseh nép történetének legnagyobb szerencséje; így lettek európai s főleg nyugati nép. Palacky cseh nép és német papok közt, egy ezredévvél döbb már, nemzeti ellentéteket keres, — holott a régi csehek Isten ígéje és nem a misszionárius nemzetisége után mentek.

Ezután Rádl részletesen analizálja a cseh-német ellentét fejlődését; szeremé, ha Masaryk jelszava: „Jézus és nem Cézár“ valóság lehetne. A középeurópai fejlődés főbaját abban keresi, hogy erősen hatott mindenütt a XIX. századi német romantikus tan a nép és az állam organikus voltáról. Az organikus államtan primitív elv, — oly társadalmaké, hol az egyén még nem ébredt önmaga tudatára s a

¹ Dr. Edvard Benes: „Rede an die Deutschen in der C. S. R. Aussig 1935.

² Em. Rádl: Válka Cechu s Nemei. Praha 1928; németül is: Der Kampf der Deutschen mit Tschechen. Reichenberg. 1928.

monarchia és az állam rabszolgája. Az organikus elmélet reakció a francia fölvilágosodás ellen. Rádl itt megvédi az ú. n. atomisztikus társadalmi fölfogást; mindenestül az egyéniség híve oly misztikus teóriákkal szemben, melyek az állam isteni rendeltetése, vagy a „nemzeti lélek“ ürügyén elnyomják a szabadságot. Fichte és Hegel bűnösök itt s főleg a „nép“ misztériumát hirdető Herder, a nacionalizmus atyja — s mellettük Adam Müller „az állam germán felfogású tanának“ szerzője. Az ily „transzcendentális“ fölfogás a nép s állam „organikus“ voltáról, vezetett Rádl szerint a frázisokban bő cseh nacionalizmus kialakulásához is. Így áll szemben a „cseh nemzeti öntudat“, a „csehszlovák nemzet lelke“, a „cseh nép“ a „magyarokkal“, „németekkel“, — sőt magukkal a cseh egyénnel is; a „nép“ uralma elnyomja az egyént... A „nép“ ily misztikus fölfogása vezetett aztán a pánszlávizmus és a pángermanizmus felé is; ideológiájuk közös, Herdertől való. Így ered közös atyától a két legnagyobb politikai ellentét. Az „állam“, a „nép“ így mindent maga alá nyom s előidézi terjeszkedési, kollektív törekvéseivel a háborús nacionalista lázat. Itt megsemmisül az egyén s az erkölcsi individualizmus; a csehek csak átveszik s utánozzák így a német tanokat.

Rádl a latin és germán organikus történet- és állammagyarázatok (Gentile, H. Jellinek, Fr. Meinecke) ellen a szerződéses társadalomtant hirdeti, az egyén szabadságát az állammal szemben. Kifogásolja, hogy a csehszlovák alkotmány is az organikus politikai gondolkozást vallja, tehát végeredményben német gyökéretű. Az egyént elnyomja az „államérdek“ autoritása — s ez különösképp áll az egyéni nemzeti sajátságuk miatt az „államérdek“ előtt ellenszenves kisebbségekre.

Az organikus — népi eszméből következett az is, hogy a német és magyar „népet“ legyőzöttnek tartották a háború után, diktáltak nekik a „csehszlovák nemzet egyetemes akarata“ (organikus-misztikus nemzetfölfogás!) által; senki se kérdezte tőlük, milyen is legyen az államhoz való viszonyuk. A katolikus egyház, a magyarok és németek 1918-ban az állam ellenségei voltak; ki kellett hát használni ellenük az új helyzetet. Így vitt a többségi demokrácia abszolutizmusra; hol itt a szabadság?

Jobb lett volna elfogadni az angolszász szerződéses elméletet, vallja Rádl, hol a törvény, az állam non teher, de az értelmes emberek közös belátásának eredménye. Jelenleg az állammal szemben elvész az egyén erkölcsi és lelkiismereti szabadsága. A népjog így lett a többség, az erősebb privilégiuma. Ily nyomokon haladva Rádl aztán részletesen elemzi a német sérelmeket s élesen kritizálja a németekre gazdaságilag, kulturálisan ránehezülő nyomást. Szeretné, ha állam és népei kibékülnének: közös és méltányosságon alapuló állampolgári érzést ajánl.

S közben, az 1935-ös nyári választások nyomán a csehbarát német aktivizmus megsemmisült. Henlein szudétanémet pártja óriási többséget kapott s a német aktivista pártok összetörték. Jelenlétük a kormányban már csak pusztá gesztus a csehek részéről az „államhű“ németességgel való együttműködés lehetősége felé. Henlein mozgalma idegesíti a cseh társadalmat, hitleri és „államellenes“ ten-

denciákat látnak borne. S bár újabban Henlein totalításra törő pártjában is belső ellentétek keletkeztek, a párt erőviszonyait ez alig gyön-gíti.

A csehek Henleinnek szemére vetik, hogy magát tartja a német nép kizárólagos, jogos képviselőjének. S kifogásolják azt is, hogy programja bizonytalanul hallgat az államhoz való viszonyról s túl sok benne a romantikus-organikus népi képzelgés..¹ Emanuel Rádl az „animalisches Volkstum“, Fichte és Othmar Spann követése helyett ismét az állampolgári eszmét ajánlja figyelmükbe s a fajteoriák helyett a csehszlovák szabadságjogok kultuszát, a haladás és demokrácia szeretetét, II. József szellemének fölélesztését, a népiség helyett az állampolgári alapon való cseh-német találkozást..²

Hogy válaszolnak erre a németek? A gyakorlat azt mutatja, hogy a csehszlovák állampolgári tudat kialakítása alig sikerült. A csehszlovák állam 1918-ban nemzeti állammak indult, az is maradt, nem lett belőle „Keleti Svájc“. A németiség tehát visszafordul a maga népi ösztöneihez. Henlein egyik legutóbbi nagy beszédében óriási lelkesedés között hirdette, hogy a szudétanémetiség az egyetemes német nép s kultúra részese; nem kell neki a „sudetendeutsche Sonderkultur“ s a csehszlovák „Mischkultur“. Ehelyett a maga akarata szerint akarja megszervezni a csehszlovákiai népi német műveltséget³ Egy másik beszédében pedig már kifejezetten követelte a német kultúr-autonómiát.

„Állam“ és „nép“ küzdelme így váltakozik a csehszlovák állami mechanizmusban, melyet minduntalan váratlan „organikus“ erők akasztanak meg. A cseh nép számára organikus eredmény a köztársaság, a többiek számára idegenszerű keret. A cseh nép legkitűnőbb elméi akarnának segíteni e dilemmán. De náluk is erősebb az organikus-népi cseh hatalmi akarat. Paradox helyzet: a cseh törekvések a népi természetjog alapján tagadták a régi osztrák és magyar állampolgári, politikai, történeti formák jogosultságát, igazságát. Most viszont a német természetjogi-népi nacionalizmussal szembe került a csehszlovák állampolgári és politikai kötöttség. Gyakorlatilag így válik be a tétel: a mechanizmus, a ráció fölött nagyobb úr az ösztön s a természet. A cseh nép is nehezen fékezi állami, mechanisztikus kere-teivel az organikus német népi ösztönöket. Ez a nehéz helyzet az oka, hogy a mai cseh élet újra tele van a cseh történet régi tragikus életérzé-sével, a megoldatlan német probléma gondjaival.

GOGOLÁK LAJOS

¹ Em. Rádl cikke a Prager Tagblattban. 1934 okt. 25. — E. Sobota: Národnoeti v C. S. R. — Národnostni Obzor 1935 máj. (Nemzetiségek Csehszlovákiában).

² Em. Rádl: Zur politischen Ideologie der Sudetendeutschen. Prag—Leipzig. 1935.

³ Henlein beszédéről 1. a Prager Tagblatt és a Die Zeit 1935 február 25-i beszámolóját.